

УДК 811.161.3

ФУНКЦЫИ АБЗАЦА Ў ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

канд. філал. навук, дац. В.М. САЎЧАНКА
(Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова)

Тлумачыцца магчымасць розных азначэнняў абзаца і на падставе гэтых азначэнняў прапануецца называць наступныя функцыі абзаца: структурна-семантычную, выдзяляльную, стылістычную і тэкстаўтваральную. Для пацвярджэння разнастайнасці функцый абзаца падбіраецца ілюстрацыйны матэрыял, канцэнтруецца ўвага на асаблівасцях функцый абзаца ў творах беларускіх пісьменнікаў. Не адмаўляецца магчымасць уключэння абзаца ў сістэму знакаў прыпынку. Рэалізацыя кожнай функцыі абзаца ў літаратурна-мастацкім тэксце непасрэдна звязана са спецыфічнымі прынцыпамі абзацавання.

Уводзіны. Аналіз лінгвістычнай літаратуры і спецыяльных слоўнікаў указвае на разнастайнасць падыходаў пры тлумачэнні тэрміна “абзац”. Так, напрыклад, Т.І. Сільман разглядае абзац, з аднаго боку, як нейкі адрэзак тэксту, які ўяўляецца як пэўнае адзінства зместу, а з другога боку, як сінтаксічную структуру, што змяшчае адзін або некалькі сказаў, у сувязі з чым абзац атаясамліваецца са звышфразавым адзінствам (ЗФА): “Абзац у класічнай “нармальнай” форме ёсць нейкае сінтаксіка-інтанацыйнае адзінства, якое складаецца з аднаго ці некалькіх сказаў, злучаных паміж сабой сінтаксічнымі (злучнікава-прыслоўнымі) сувязямі, пранізанных лексіка-займеннікавымі паўтарамі і аб’яднаных адзінай агульнай тэмай (прадметам выкладу)” [1, с. 112]. У “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” В.С. Ахманавай абзац тлумачыцца як “адрэзак маўлення ад аднаго чырвонага радка да другога, які функцыянуе як звышфразовае адзінства ці складанае сінтаксічнае цэлае” [2, с. 27], а ў “Слоўніку-даведніку лінгвістычных тэрмінаў” Д.Э. Разенталя і М.А. Целянковай падаецца наступнае азначэнне гэтага тэрміна: “1) водступ управа ў пачатку радка (чырвоны радок); 2) адрэзак пісьмовага ці друкаванага тэксту ад аднаго чырвонага радка да другога, які звычайна заключае ў сабе звышфразовае адзінства ці яго частку, радзей – адзін просты ці складаны сказ” [3, с. 11]. “Слоўнік-даведнік асноўных лінгвістычных і тэксталагічных тэрмінаў” М.В. Абабуркі сінтэзуе адзначаныя вышэй погляды і прапануе наступныя значэнні тэрміна: “1) водступ управа ў пачатку радка; чырвоны (новы) радок; 2) частка друкаванага ці рукапіснага тэксту ад аднаго чырвонага радка да другога, якая складаецца з аднаго ці некалькіх сказаў і характарызуецца адзінствам і адноснай закончанасцю зместу; 3) састаўны кампанент тэксту, адпаведны адной мікратэме. Як семантыка-стылістычная катэгорыя не мае пэўнай граматычнай формы, з’яўляецца разнавіднасцю звышфразовага адзінства” [4, с. 3]. Прапануючы тры адметныя тлумачэнні сутнасці акрэсленага паняцця, аўтар не адмаўляе магчымасці ўключэння абзаца ў сістэму знакаў прыпынку, звяртаючы ўвагу на паўзу паміж абзацамі. Дарэчы, на здольнасць абзаца функцыянаваць у якасці знака прыпынку ўказваў і Г.Н. Ключаў [5, с. 236].

З такой супярэчлівай камбінацыяй тлумачэнняў (стылістычная катэгорыя і пунктуацыйны знак) можна пагадзіцца, прааналізаваўшы стылістычныя функцыі знакаў прыпынку, прапанаваныя А.І. Яфімавым. Даследчык сцвярджае, што: “1) пры дапамозе іх [знакаў прыпынку. – В. С.] перадаюцца эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні слоў і выразаў; 2) спецыфічнае іх прымяненне адлюстроўвае своеасаблівасць пісьменніцкага выкладу, спосабы словаўжывання і пабудовы фразы; 3) у паэтычных творах (як і ў праязнічных) яны вылучаюць рытма-меладычныя тыпы маўлення і раздзяляюць тэкст на часткі; 4) выступаючы ў сваёй асноўнай функцыі, знакі прыпынку афармляюць логіка-граматычныя адносіны паміж сказамаі і членамі сказаў” [6, с. 424]. Усе адзначаныя ўласцівасці, нават у яшчэ большай ступені, характэрныя і для абзаца: абзац не проста перадае, а ўзмацняе эмацыянальна-экспрэсіўныя значэнні слоў; падзел тэксту на абзацы абумоўлены індывідуальным стылем пісьменніка; абзац сэнсава і візуальна падзяляе тэкст на лагічна завершаныя паміж сабой адрэзкі.

Мэта дадзенага даследавання – ахарактарызаваць функцыі абзаца ў літаратурна-мастацкім тэксце, не адмаўляючы слушнасці заўваг наконт магчымага ўключэння абзаца ў сістэму знакаў прыпынку.

Матэрыялам даследавання з’яўляліся беларускія літаратурна-мастацкія творы. У ілюстрацыйны матэрыял уключаны прыклады, якія, на нашу думку, найбольш выразна ахарактызуюць спецыфіку функцый абзаца і адметнасць абзацавання ў тэкстах розных ідыястыляў.

У працы ў якасці метадаў даследавання выкарыстаны ў асноўным параўнальны і супастаўляльны аналіз: спачатку падбіраецца ілюстрацыйны матэрыял для пацвярджэння разнастайнасці функцый абзаца, потым засяроджваецца ўвага на адметнасці функцый абзаца ў творах беларускіх пісьменнікаў.

Магчымыя тлумачэнні абзаца даюць падставы адзначаць наступныя яго функцыі: 1) структурна-семантычную; 2) выдзяляльную; 3) стылістычную; 4) тэкстаўтваральную.

Структурна-семантычная функцыя абзаца прадугледжвае вылучэнне ў абзац сказа або комплексу сказаў, якія нясуць значную сэнсавую нагрузку ці маюць большую важкасць у параўнанні з папярэднім інфармацыяй. Такая функцыя арыентуе на пераважнае выкарыстанне кампазіцыйна-сэнсавага прынцыпу абзацавання, калі чырвоны радок сігналізуе аб параўнальна новай інфармацыі. Напрыклад:

Дабранега любіла дажджы, а ў гэтае лета яны ішлі вельмі часта. Пад густы шум дажджу адчыняла Дабранега акно церама, глядзела, як танцуюць светлыя струмені, як пластом кладзецца трава пад іхнімі ўдарамі, як рознакаляровыя пырскі рассыпаюцца ва ўсе бакі ад гладкіх дошак ганка.

Вячка амаль увесь час быў у раз'ездах – імчаўся з дружынаю да эстаў у Сакалу, ездзіў да літоўцаў, да кураў і земгалаў, гасцяваў у Пскове і Ноўгарадзе. І ўсюды падбухторваў мясцовых князёў і старэйшын супраць тэўтонаў. Адна была ў яго заветная мара – скінуць тэўтонаў у Варажскае мора (Л. Дайнека. Меч князя Вячкі).

Кожны абзац працытаванага ўрыўка характарызуе думкі, пачуцці і ўчынкі розных герояў, Дабранегі і Вячкі. Такі падзел на абзацы можа не толькі супастаўляць дзеянні герояў у нейкім часавым плане (як гэта ўласціва для прыведзенага ўрыўка), але і супрацьпастаўляць або паслядоўна называць характарыстыкі асоб ці прадметаў – інакш кажучы, узмацняць значнасць вылучанай інфармацыі, засяроджваць на ёй увагу афармленнем з новага радка.

Рэалізацыі структурна-семантычнай функцыі спрыяе таксама прынцып суадноснасці абзаца і складанага сінтаксічнага цэлага (ССЦ): у абзац часта вылучаюцца зачын і канцоўкі ССЦ, а таксама “свабодныя сказы”, якія нельга аднесці ні да аднаго з сумежных ССЦ. Часта вылучэнне ў новы абзац звязана са сказам, які адначасова з’яўляецца канцоўкай папярэдняга і зачынам наступнага ССЦ:

Здаецца, люты трыццаць чацвёртага.

Глухая, белая, марозная зіма. Вёска заціснута ў цішыню, адарвана ад свету, ізалявана, як востраў, які сярод белага непарушанага акіяна.

І раптам – такая падзея! У Ніжнія Байдуны ўехалі поўныя сані-развалы музыкаў. Гармонік, скрыпка, бубен і кларнет. Уехалі ў вёску як немаведама адкуль, разбудзілі яе сярод белага, соннага адвячорка, грывы нулі, рэзнулі, жарнулі – як хочаш, гавары, а да таго ж яшчэ – закукурыкалі (Я. Брыль. Ніжнія Байдуны).

Падкрэсленыя сказы, па сутнасці, выступаюць зачынамі сумежных ССЦ. Першы зачын вылучаны ў асобны абзац, бо спыняе ўвагу на сканцэнтраванасці далейшых апісанняў вакол адзначанага часу. Другі зачын акцэнтуе ўвагу на самой падзеі, якая разбудзіла вёску. Марфалагічныя (злучнік *і*, прыслоўе *раптам*) і сінтаксічныя (няпоўны сказ) сінсемантычныя сродкі міжфразавай сувязі накіроўваюць да папярэдняга паведамлення, адначасова сцвярджаючы яго адносную завершанасць. Выкарыстанне назоўніка з абстрактным значэннем (*падзея*) мае, наадварот, значэнне праспекцыі, сігналізуючы такім чынам аб пачатку новай інфармацыі.

Выдзяляльная функцыя абзаца заключаецца ў размежаванні маналагічнага і дыялагічнага пісьмовага маўлення. З аднаго боку, абзац з’яўляецца фармальным сродкам размежавання рэплік дзейных асоб, аднак абзацаваныя рэплікі нібы ўзнаўляюць размову, ствараюць ўражанне жывой гаворкі, у той час як неабзацаваныя маюць эфект уяўнасці і звычайна выкарыстоўваюцца пры перадачы размовы персанажа з выдуманым героем, з самім сабой, урэшце пры перадачы размовы, што магла мець месца ў мінулым. Абзацаванае афармленне рэплік можа быць традыцыйным (калі перад кожным асобным выказваннем ставіцца працяжнік) і нетрадыцыйным (пры якім кожнае выказванне бярэцца ў двукоссе). Напрыклад:

Ціха, незвычайна ціха было ў лесе.

І неяк быццам нават трохі вусцішна, трывожна. Трэснуў, мусіць, не вытрымаўшы цяжару снегу, сучок, піскнуў недзе ў стволлі дрэў берасцянік. І зноў цішыня, як у магіле. Нават адвечнага ляснага гуду-пошуму і то не чуваць.

“Што ж рабіць? Шукаць Багавіка ці...” – думаў, мучыўся ў здагадках Васіль Кулага.

“Трэба ўсё ж шукаць...”

“Дзе?”

“Перш за ўсё ў леснічоўках. У адну зазірнуць, а калі там няма – у другую. Дзесьці ж Багавік ёсць, не іголка ж ён, каб згубіцца...”

Скрануўся з месца, пачаў зноў мясіць на цаліку гурбы, кіруючыся ўбок, у заглуш лесу (Б. Сачанка. Вялікі лес).

Пытальна-адказавая форма рэплік стварае ўражанне звычайнага дыялога. Абзацаванне кожнага выказвання ў спалучэнні з двукоссем не проста прыцягвае ўвагу сваёй нечаканасцю, але і накіроўвае да імпліцытнага ўспрымання пададзенай інфармацыі (чалавек у адчаі, ён зусім адзін і нават параіцца хіба толькі сам з сабой). Спецыфічнае спалучэнне няўласна-простай мовы, з аднаго боку, мае экспрэсіўную афарбаванасць, а з другога – з’яўляецца адным са сродкаў фарміравання пісьменніцкага ідыястылю: у пераважнай большасці выпадкаў для літаратурна-мастацкіх твораў характэрна размежаванне спосабаў перадачы чужой мовы, спалучальнасць жа некаторых спосабаў заўсёды арыгінальная і мае дадатковы, скрыты, няяўны сэнс.

Стылістычная функцыя абзацавання забяспечваецца выкарыстаннем у межах аднаго абзаца пэўнай стылістычнай фігуры (або некалькіх узаемна абумоўленых стылістычных фігур): сінтаксічнага паралелізму, рытарычнага пытання, эпіфары, анафары, градацыі. Часам з мэтай найбольш моцнага ўздзеяння на рэцыпіента можа выкарыстоўвацца некалькі стылістычных фігур:

Дзе яшчэ ў свеце можна пачуць такое: “Роднай мовы не ведаю”?!

Хто яшчэ, акрамя нас, беларусаў, можа пахваліцца такою дурнотаю: “Роднай мовай не валодаю”?!

Які яшчэ дзяржаўны функцыянер можа прызнацца ў сваім невуцтве: “Роднай мовы не ведаю”?!

І, урэшце, хто ў свеце можа зразумець такі абсурд: “Роднай мовы не вывучаю”?!

Хіба можа чалавек лічыць сябе пісьменным, калі роднай мовы ён не вывучаю (Я. Сіпакоў. Узятак з маўчання).

У працытаваным ССЦ усе абзацы арганізаваны з аднаго пытальна-рытарычнага сказа, які мае лексічна і семантычна блізкае напайненне (*роднай мовы не ведаю: роднай мовай не валодаю: роднай мовы не вывучаю*); кожны наступны сказ дае больш выразную і катэгарычную ацэнку ў адносінах да тых, хто адмаўляецца ад роднай мовы (*дурнота – невуцтва – абсурд – непісьменнасць*). Цікавае спалучэнне розных фігур ўзмазняе эмацыянальнае ўздзеянне на рэцыпіента, пераконвае ў бяспрэчнасці аўтарскага меркавання.

Тэкстаўтваральная функцыя абзацавання вынікае не толькі з адпаведнасці абзаца пэўнаму ССЦ. Варта заўважыць, што ў творах мастацкай літаратуры абзац, адпаведны ССЦ, не такая ўжо частая з’ява, часцей сустракаюцца абзацы, якія аб’ядноўваюць не толькі ССЦ (В. Быкаў, В. Казько, Л. Дайнека), а таксама абзацы, што выступаюць будаўнічым матэрыялам для ССЦ (У. Караткевіч, Я. Брыль, Я. Маўр). Тэкстаўтваральныя магчымасці абзаца звязаны з рэалізацыяй прынцыпу кантактнай неспалучальнасці: у адзін абзац не могуць быць аформлены сказы, у якіх апошняе слова папярэдняга абзаца не звязваецца з першымі словамі наступнага абзаца (найчасцей займеннік адносіцца не да апошняга назоўніка таго ж роду і ліку, як таго патрабуюць правілы словаўжывання). Пацвярджэннем зробленых заўваг можа паслужыць наступны прыклад:

...Незразумелым болем замілавання душылі яго [Фішара. – В. С.] слёзы перад босымі нагамі “Блуднага сына”, немы крык гневу і жаху заўжды рваўся з горла перад катастрофай Пампеі, хлопцу хацелася маліцца на “Джаконду”, бясконца разглядаць незвычайныя твары, позы, адзенне славутай Іванаўскай “Месіі”, буйная сарам’яжная радасць жыцця ахоплівала яго ля палотнаў Рубенса.

І ён, не стаўшы мастаком, усё ж звязаў сваё жыццё з мастацтвам (Жураўліны крык);

Калі яны яшчэ ішлі цераз гарод, Рыбак сваім спрактыкаваным вокам убачыў, што ў хаце гарыць святло – з верхніх шыб замёрзлых акенцаў цмяна выбіваўся агеньчык газнічкі. Тым лепш, падумаў Рыбак і ціхенька ступіў на рыпучы ганак.

Ён не ступаў, дзверы былі не запертыя, управіцца з імі яму, колішняму вясковаму жыхару, было звыкла і проста: павярнуў закрутку, і дзверы, трошкі рыпнуўшы, расчыніліся (Согнікаў).

Як бачым, граматычна-стылістычная ўласцівасць асабовых займеннікаў – суадносіцца з апошнімі ўжытымі перад імі назоўнікамі таго ж роду і ліку. Аб’яднанне працытаваных сказаў у адзін абзац у абодвух выпадках прывяло б да лексічнай несумяшчальнасці (*Рубенс – ён, не стаўшы мастаком; ганак – ён не ступаў*).

Вылучэнне сказаў з падкрэсленымі займеннікамі ў асобныя абзацы аддалае займеннік ад блізкага яму назоўніка таго ж роду і ліку, адбываецца паслабленне сінтаксічнай сувязі з папярэдняй часткай літаратурна-мастацкага тэксту. Абзацаванне ў такім выпадку становіцца сэнсава неабходным.

Выяўленне ў новы абзац часта адбываецца з мэтай размежавання розных тыпаў маўлення:

Чалавек ідзе і памірае ў дарозе, пакідаючы пасля сябе маўклівы курган. А народ спяшаецца далей. Куды ж ідзе народ? Што гоніць яго да напятай цецівы небасхілу? Сакавітая густая трава для авечак і коней? Глыбокія, поўныя сцюдзёнай вады калодзежы? А можа, цені продкаў? Яны падобныя на хмары, такія ж зменлівыя, загадкавыя, у вечным руху, ніколі не ведаеш – гнеў ці ласка вырвецца з таемных глыбін. Куды ж ідзе народ куманаў?

Так думаў хан Гіргень. Ягоная вежа была над вузкай стэпавай рачулкай. Чыгул. Спёкай поўнілася шэрае неба. Людзям і жывёле не хапала вады. Траву коні і авечкі аб’елі да самай зямлі. Худыя вярблуды, заплюшчыўшы вочы, стаялі, як здані, каля сцёртых дзіравых шатроў (Л. Дайнека. След ваўкалака).

Выдзяленне працытаваных абзацаў адбываецца ў непасрэднай сувязі са змяненнем тыпу маўлення: у першым абзацы – разважанне, у другім – апавяданне. Такі прынцып абзацавання ўласцівы для тых аўтараў, якія схільны да адпаведнасці абзаца і ССЦ (Л. Дайнека, Б. Сачанка, І. Навуменка).

Вывады. Аналіз прынцыпаў абзацавання літаратурна-мастацкіх твораў розных аўтараў прыводзіць да наступных высноў:

- мастацкае абзацаванне зусім не вылучаецца строгай адпаведнасцю з падзелам на ССЦ, больш за тое, супадзенне абзаца і ССЦ у мастацкім стылі бывае не так ужо часта, больш распаўсюджана ўключэнне ў адно ССЦ некалькіх абзацаў або арганізацыя ў адзін абзац некалькіх ССЦ;

- разнастайнасць функцый абзаца непасрэдна звязана з магчымымі яго тлумачэннямі як чырвонага радка, як часткі тэксту ад аднаго чырвонага радка да другога, як звышфразавы адзінства і, урэшце, як пунктуацыйнага знака.

Пералічаныя азначэнні накіроўваюць да наступных *функцый абзаца*:

- структурна-семантычнай (з чырвонага радка афармляецца сэнсава адметная або больш важкая ў параўнанні з папярэдняй інфармацыя);

- выдзяляльнай (абзац раздзяляе маналагічнае і дыялагічнае маўленне, часта размяжоўвае асобныя рэплікі, у гэтым плане ўлічваецца яго магчымасці як спецыфічнага знаку прыпынку);

- стылістычнай (прынцыпы суадносін абзаца і ССЦ ляжаць у аснове фарміравання пісьменніцкага ідыястылю – абзац у такім выпадку цесна звязаны з паняццем ЗФА) і тэкстаўтваральнай (абзац успрымаецца як неаб'емная частка тэксту);

Усе адзначаныя функцыі абзаца раскрываюцца ў любым тэксце, аднак літаратурна-мастацкія творы дазваляюць адзначыць своеасабліваць праяўлення ў іх кожнай функцыі: індывідуальны падыход назіраецца не толькі пры спалучальнасці ў абзацах экспрэсіўных стылістычных фігур, але і ў рэалізацыі прынцыпаў кантактнай неспалучальнасці, змены функцыянальна-сэнсавага тыпу маўлення.

Рэалізацыі кожнай функцыі абзаца ў літаратурна-мастацкім тэксце спрыяюць спецыфічныя прынцыпы абзацавання: так, структурна-семантычная функцыя праяўляецца пры дапамозе прынцыпу структурнай суадноснасці абзаца і ССЦ (улічваецца таксама схільнасць да вылучэння ў абзац зачынаў і канцовак ССЦ, а таксама “свабодных сказаў”, якія нельга ўключыць у сумежныя ССЦ; выдзяляльная функцыя арыентуецца на прынцып змены маналагічнага і дыялагічнага маўлення; стылістычная функцыя прадугледжвае выкарыстанне экспрэсіўных сродкаў выразнасці; тэкстаўтваральная функцыя забяспечвае цэласнасць інфармацыі, змешчанай у мастацкім творы, і звязваецца з усімі магчымымі прынцыпамі абзацавання).

ЛІТАРАТУРА

1. Сильман, Т.И. Проблемы синтаксической стилистики (на материале немецкой прозы) / Т.И. Сильман, // Ученые записки ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л.: Просвещение, 1967. – Т. 315. – 152 с.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
3. Розенталь, Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
4. Абабурка, М.В. Слоўнік-даведнік асноўных лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў / М.В. Абабурка. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 1998. – 24 с.
5. Ключаў, Г.Н. Основы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі / Г.Н. Ключаў. – Гродна: ГрДУ імя Я. Купалы, 1993. – 268 с.
6. Ефимов, А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 520 с.

Пасмуніў 16.02.2012

THE FUNCTIONS OF A PARAGRAPH IN IMAGINATIVE AND LITERARY TEXTS

V. SAUCHANKA

The opportunity of different definitions of a paragraph is explained in the article 'The Functions of a Paragraph in Imaginative and Literary Texts'. On the basis of these definitions it is suggested to mention the following functions of a paragraph: structural and semantic, emphatic, stylistic and text-building function. To verify different functions of a paragraph the visual material is collected and the attention is attracted to peculiarities of a paragraph in the works of Belarusian writers. There isn't a rejection of including a paragraph in the system of punctuation marks. The functions of a paragraph are characterized together with other punctuation marks. There is a confirmation of the realization of each function of a paragraph in imaginative and literary texts that is directly connected with the principle of paragraph's division.